

A gondoskodás társadalmi konstrukciója

*„Akik másokról lelkiismeretesen gondoskodnak, nem egyéni érdekeiket akarják érvényesíteni;
érdekeik összefonódnak azokéval, akikről gondoskodnak”
(Virginia Held)*

Bevezetés

Vajon mi a gondoskodás, a mások iránti felelős gondolkodás, az empátia és a szolidaritás helye az értékek között a közelmúltban gazdasági és politikai változásokon átment társadalomban, ahol a változások a többpártrendszerű demokráciára, a piacgazdaságra való áttérést, valamint a versenyszellem előretörését, az individualizmus, az egyéni érdekérvényesítés és a haszonelvűség elsődlegessé válását eredményezték? A tanulmány statisztikai adatok áttekintésével és kvalitatív interjúk elemzésével kívánja kijelölni, hogy a mai magyar társadalomban hogyan konstruálódik meg a gondoskodás fogalma, hol helyezkedik el a cselekvéseket motiváló értékek között, és mennyire nemhez kötöttek a gondoskodással kapcsolatos szerepeltvárások?¹ A volt szovjet-blokk többi országához hasonlóan Magyarország a rendszerváltás után piac-orientált országgá vált, amelynek társadalmi viszonyait meghatározza az autoriter vezetési model öröksége. A társadalom- és politikatörténet, valamint a kulturális hagyományok rányomták a bélyegüket arra, ahogy a modernitás értékei elterjedtek és hatottak, eltérő mintázatokat mutatva a nyugati demokráciák társadalmaitól. Mindez befolyásolja a nemek társadalmi helyzetét, a viszonyrendszereket, az intézményeket, és a társadalmi nemekkel kapcsolatos elvárásokat és viselkedésmintákat. A nemek közötti egyenjogúság, egyenrangúság, méltányosság a társadalom nagy részét jelenleg nem foglalkoztatja, a téma egyes hangos sajtókampánytól eltekintve nem artikulálódik sem a közéletben, sem a politikai döntéshozatalban megfelelő súllyal. A nemek közötti munkamegosztással kapcsolatos elvárások hagyományos szerepfelfogást tükröznek. Ebben a

¹ A tanulmány a 2011-ben zárult 'New Perspectives Old Dilemmas. The Gendered Construction of Care' című kutatás eredményei alapján készült. A kutatás az ERSTE Alapítvány 'Transitions in Central and South Eastern Europe – Changing Gender Perspectives' című Small Research Project pályázatának támogatásával az MTA Szociológiai Kutatóintézetében zajlott. A kutatócsoport tagjai: Erdei Katalin, Albert Fruzsina, Biegelbauer Anna, Paksi Veronika, Somogyi Boglárka és Szalma Ivett. Témavezető: Acsády Judit.

Külön köszönet Takács Juditnak, aki a kutatás előkészítő szakaszában osztotta meg velünk tapasztalatait. Köszönet Füstös Lászlónak, hogy rendelkezésünkre bocsájtotta értékszociológiai elemzéseinek eredményeit. Továbbá köszönet Krassimira Daskalovának személyes támogatásáért és szakmai segítségéért.

felosztásban a *gondoskodás* – mint az emberi élet egyik legalapvetőbb funkciója – szorosan kapcsolódik a nőkhöz.

A gondoskodás, mint gender kérdés

Az emberi kapcsolatok egyik legalapvetőbb mozzanata a gondoskodás. A gondoskodás mindannyiunk univerzális tapasztalata. Újszülöttként minden emberi lényről gondoskodnak valamilyen formában, hiszen a nélkül életképtelen és elpusztul (Held 2006:3). A mindennapokban a gondoskodás odafigyelést, mások érdekeinek, szükségleteinek felismerését és azok kielégítésért való cselekvést és felelősségvállalást jelent. A gondoskodás elemi, elengedhetetlen feladatok szolgáltatása mások érdekében.

A gondoskodás, mint alapvető emberi cselekvés a társadalmi integráció elengedhetetlen, lényegi eleme. Mások iránti felelősségvállalás és gondoskodás hozzájárul életminőségük, egészségük megóvásához és ahhoz, hogy kiegyensúlyozott emberi kapcsolatokat tudjanak kialakítani. A gondoskodás a szolidaritás egy formájaként is értelmezhető, amely a társadalom tagjai közötti kohéziót erősíti. Virginia Held *Ethics of Care* című munkája megkérdőjelezi a korábbi individuum koncepciókat, és egyben kritizálja az autonóm, elszigetelt, önérdék-érvényesítő egyén – a társadalom alapegységeként értelmezett - liberális definícióját. Held az egyént társadalmi kapcsolatainak relációjában, az adott társadalmi közegben értelmezi (Held 2006: 13). Az előző felfogásban tehát az egyének független, autonóm cselekvőként csak abban az esetben tesznek másokért, illetve kooperálnak, ha arról úgy vélik, hogy számukra hasznos. Az emberi cselekvés alternatív felfogása szerint azonban a kooperáció/mások támogatása nincs az egyéni érdekek ellenében, sőt az egyéni érdekeket szolgálhatja. A morális elméletekkel kapcsolatban Held így érvel:

Meghatározó elméletek az erkölcsi kérdéseket hajlamosak úgy értelmezni, mintha konfliktust jelentenének egyrészt az önző egyéni érdekek és másrészt az egyetemes erkölcsi elvek között. A két szembeállított szélsőértéket definiálnak az „önző egyént” és az „emberiséget”. Figyelman kívül hagyják azonban, ami a kettő között van. A gondoskodás etika ezzel szemben pont arra a területre fókuszál, amely a két szélső érték között helyezkedik el. Akik másokról lelkiismeretesen gondoskodnak, nem egyéni érdekeiket akarják érvényesíteni; érdekeik összefonódnak azokéval, akikről gondoskodnak. Nem az általános értelemben vett emberiség érdekében tesznek, hanem azon aktuális emberi kapcsolatok fenntartásáért és javításáért, amely adott egyénnel köti össze őket. A gondoskodó

kapcsolatokban lévő egyének együtt tesznek, cselekszenek saját magukért és egymásért. Jellemző vonásuk sem egoista, sem altruista; ezek konfliktus helyzetek opciói. Egy gondoskodó kapcsolat megléte és jó minősége feltételezi azoknak a jól-létét, akik a kapcsolatban vannak, és a kapcsolatnak magának a minőségét és jól-létét. (Held 2006: 12)

A gondoskodást történelmileg és szimbolikus értelemben a nőekkel azonosítják. A feminista kritikai elmélet² és a valóság társadalmi felépítésének konstrukcionista elméletének kibontakozása előtt a gondoskodást magától értetődően kötötték a női szerepekhez, elsősorban az anyai gondoskodás viselkedésmintázata miatt. Virginia Held új megközelítésében a gondoskodást egyetemes, emberi felelősségként értelmezi, amely nem korlátozódik a nők tevékenységére.

„A gondoskodás mindent kétséget kizáróan egyfajta munka, de annál jóval több is” (Held 2006: 37). A feminista szakirodalomban külön figyelmet szentelnek a gondoskodásnak, mint a munka egy speciális fajtájának (amely munka elvégzése nagyon gyakran magától értetődőnek tekintett), feltárva a megbújó nehézségeket:

„'A gondoskodói munka' fogalma igen elterjedtté vált, hiszen a feladatoknak mindarra az ellentmondásos és sokszor megrendítő elegyére utal, amely ugyan tartalmazza a gondoskodás és a szeretet megtapasztalását, de gyakran súlyos terheket ró az egyénre, és amelynek elosztása egyenlőtlen. Feminista kutatók tanulmányozták édesanyák, tanárok, szociális munkások, közösségi aktivisták, napközis gondozók és azok fizetett vagy ingyen végzett 'gondoskodói munkáját', akik idősekről és fogyatékosokról gondoskodnak. A 'gondoskodói munka' összeköti a háztartásokat a kórházakkal, a bölcsődékkal, óvodákkal és iskolákkal. Ez a munka ugyanis, amikor fizetett, alulértékelt; amikor ingyen végzett, magától értetődőnek veszik” (Barrie 1992: 20).

A gondoskodás sajátos viszonyt tételez fel az ellátó és aközött a személy között, akiről gondoskodnak. Virginia Held rámutat, hogy az eféle kapcsolat a 'kontroláló dominancia' veszélyét rejtheti magában. Úgy érvel, hogy a gondoskodás fogalmát nem kellene naturalizálni, hanem az etika kereteibe kellene illeszteni. „*Szükségünk van a gondoskodás etikára, mivel gyakran még a segítőkész érzelmek is rossz irányt vehetnek, sőt, ami még ennél*

² A nemi szerepek biológiai eredetének és természetes mivoltának kritikája visszanyúl a feminizmus kezdetéhez (Mary Wollstonecraft úgy érvel, hogy hasonló nevelés, oktatás és képzés eredményeként a nők pont ugyanolyan teljesítményekre lennének képesek, mint a férfiak). A feminista kritikai elmélet itt úgy értelmezem, mint az esszencializmus kritikáját, bár a feminista elméletben is vannak esszencialista irányok.

is súlyosabb – a mások iránt érzett empátia az ön-megtagadás helytelen mértékéhez vezethet, továbbá azért, mert a jótékonyság, a törődés átcsaphat kontroláló dominanciába.” (Held 2006: 11)

Azzal, hogy Held rámutat ezekre a veszélyekre hozzájárul az elnyomó kapcsolatok újradefiniálásához. Heldhez hasonló gondolati keretben azontúl, hogy a kísérletet tesz arra, hogy létrehozzon egy megközelítést a kiegyensúlyozott gondoskodói attitűdökre a feminizmus a tevékenységét arra is kiterjeszti, hogy megformáljon egy morális viszonyrendszert, amely az emberiséget a világ többi részéhez köti. Az öko-feminista erőfeszítések különösen jó példái ennek, amelyek az emberiség kihasználó-uralkodó-elnyomó attitűdje helyett az egyenrangú-gondoskodó viselkedést helyeznék előtérbe amellyel az ember a többi élőlényhez kapcsolódna (Warren 1996).

Bár a huszadik századi társadalmi változások elvileg megváltoztathatták volna a gondoskodás végrehajtásának és a gondoskodóról való gondolkodás nemi meghatározottságát, mégis a legutóbbi felmérések azt mutatják, hogy a legtöbb országban a gondoskodói tevékenységek a nemek közötti társadalmi különbséget erősítik a legtöbb országban.³ A megszokott mérőszámokon túl ugyanis egy adott társadalomban a nemek közötti társadalmi viszonyokat jellemzi az is, ha elemezzük, hogy a gondoskodói feladatokat kik és hogyan látják el, és az adott társadalom mennyire ismeri el tartaj tiszteletben a gondoskodói munka jelentőségét akár az egyéni akár az intézményes szinteken. A nemek közötti társadalmi kapcsolatok visszatükröződnek abban is, ahogy a gondoskodói feladatokat meghatározzák az egyes társadalmak, illetve abban, hogy a feladatok meghatározása mennyiben kötődik illetve mennyiben szakad el a nemi sztereotípiáktól.

A 2002-ben publikált széleskörű európai összehasonlító vizsgálaton alapuló kutatási jelentés, *The Report of the WP4 Project, ‘Surveying Demand, Supply and Use of Care’* megállapította, hogy az intézményes gondoskodás területén dolgozók nagy többsége nő. A nemi szegregáció ezen a területen nagy volt minden egyes vizsgált országban, különösen a személyes gondozás alacsonyán fizetett területein, mint például a segítői és asszisztensi állások. A gondozói munkakörben dolgozók munkakörülményei gyakran igen rosszak, nincsen megfelelő eszköz-ellátás, nincs elég munkaerő, és anyagi támogatás. A terhelés mind fizikai, mind lelki síkon igen nagy. Az ezekben a munkakörökben dolgozók gyakran vannak kitéve stressznek és veszélyes helyzeteknek, érzelmileg bevonódnak, jelentős feszültségek alakulhatnak ki, amelyeket megfelelő szupervízió tudna oldani, kompenzálni. A gondoskodói munkakörben

³ Pascal-Kwak úgy érvel, hogy a gondoskodás intézményei részét kell képezze a nemek egyenlőségét szorgalmazó közpolitikáknak.

dolgozók nemi szegregációja nem annyira nagy azokban az országokban, ahol állami szinten támogatják a nemek egyenlőségét, és ahol a nemi sztereotípiák sem élnek már olyan erősen.

Magyarországi helyzetkép

Survey módszerrel végzett korábbi attitüdvizsgálatok eredményei szerint a magyar lakosságra jellemzőek a hagyományos nemi szerep elvárások és a családcentrikusság. (Pongrácz, 2005) A család mindazonáltal sok esetben nem tölti be a tőle remélt funkciókat, és nehézségek jelentkeznek az intim gondoskodás, a családtagok iránti felelősségvállalás terén. További jelentős fokmérője lehet egy társadalomban a mások iránt érzett felelősségtudatnak és szolidaritásnak az, hogy mennyiben vesznek részt az emberek a civil társadalomban, önkéntes, jótékonyági munkában. Magyarországon a volt szovjet blokk országaihoz hasonlóan rendkívül alacsony a civiltársadalomban tevékenykedők aránya.⁴ Magyarországon a szociális munka és a gondozói munka nem élvez társadalmi elismerést vagy támogatást (a kutatás során feldolgozott interjúink tapasztalata is ugyanez). Az értékszociológiai vizsgálatok eredményei ugyan azt mutatják, hogy a ‘család biztonsága’ állt a tizennyolc értékből álló listán, (ún. Rokeach teszten) a magyar lakosságból vett mintán a legtöbbször által elsőként, legfontosabbnak kiválasztott értékek között (Füstös, Szalma 2009). Ezzel egyidőben azonban a korábbi hasonló felmérésekkel összehasonlítva kiderült, hogy az anyagi értékek fontossága inkább előtérbe került, és a “másoknak segítséget nyújtani” értéke pedig csökkent, elsősorban a fiatalabbak körében (Füstös, Szalma 2009:24).

Az intézményes gondoskodás terén Magyarországon – hasonlóan más volt-szovjet blokk-beli társadalmakhoz az állam szerepe megváltozott a rendszerváltás óta. Az állam kivonult, és visszahúzódott a totális, paternalisztikus szerepből, sok tekintetben helyet adva piac-orientált szolgáltatásoknak, illetve kisebb részben civil szervezeteknek. A közéletben és a tudományos életben azonban meglehetősen kevés figyelem hárult azokra, akik a gondoskodás területén dolgoznak. A szociális szakma ugyan kísérletet tett arra, hogy felmérje az alkalmazottak helyzetét egy adatbázis létrehozásával.⁵ Az adatgyűjtés célja elsősorban az információk összeállítása volt, elsősorban az ezen a területen dolgozókról (Papházi 2006).

A szociális gondozás terén foglalkoztatottak körében Magyarországon a korábbiaknál többen rendelkeznek közép- és magasfokú szakképesítéssel, de arányuk még így is elenyésző, hiszen a gondoskodói munkakörök betöltők között sokan szakképzetlenek, illetve másirányú

⁴ EUROSTAT, 2008

⁵ Gondoskodók adatbázisa, KSH

képzettséggel rendelkeznek. A szakképzett szociális munkások azonban sokan hagyják el a pályát elsősorban az alacsony fizetés miatt, és a szolgáltatói szektor másik ágában helyezkednek inkább el. (Papházi 2005:112). A szociális gondozás területén alkalmazottak jövedelme jóval elmarad a magyarországi átlagjövedelem szintjétől.

A *Gondoskodók adatbázisában* regisztrált alkalmazottak 95 százaléka nő. Ugyanakkor a gondozás különböző területein (pl. idősgondozás, szenvedélybetegek, fogyatékosok ellátása, hajléktalanellátás, szegény- és gyermekgondozás) alkalmaznak mind férfiakat, mind nőket. Az adatbázisban regisztráltak átlagéletkora 42 év (Papházi 2005:478). A fiatal, szakképzett gondozók, szociális munkások gyakran elhagyják a pályát, elsősorban az állami intézményekben. Leginkább a magánszektorban keresnek jobban jövedelmező állásokat magán alapítványoknál, vagy újonnan alapított non-profit szervezeteknél, ahol szakmailag jobban szervezett munkát találnak.

A *Gondoskodók adatbázisában* regisztrált szakmák képviselőin kívül a kutatás egy nagyobb szakmai kört keresett fel, és ebben a kiterjedt értelemben vett gondoskodói munkakörben dolgozókat vette fel a vizsgálatba. Ennek keretében tehát felkerestünk az alábbi foglalkozások képviselőit: személyes gondoskodást végzők, közösségfejlesztők, idősgondozók, betegápolók, fogyatékkal élők ellátásában dolgozók, mentálhigiénés segítők, szenvedélybetegeket ellátók, hajléktalanok, menekültek ellátói, gyermekvédelem területén dolgozók, nevelőotthoni nevelők, továbbá tanárok, óvodapedagógusok, gyerekfelügyelők és szociális munkások.

A szakmák kiválogatásának alapjául a Carers International Association felsorolása, valamint Thomas Cockburn és Virginia Held hivatkozott munkái szolgált.

A gondoskodás konstrukciója – interjúelemzés

Szerintem az élet maga gondoskodás.”

A gondoskodás az élet alapvető feltétele.”

(idézetek interjúkból)

Korábbi társadalomtudományi kutatások kimutatták, hogy a gondoskodói munka helyét Európában az uralkodó nemi szerep megosztások határozzák meg.⁶ Így erősen kötött a gondoskodói munka elismerése és értékelése. Elméleti munkák ennél tágabb összefüggésben jelenítik meg a gondoskodást, és kiemelik jelentőségét a kiegyensúlyozott emberi kapcsolatok, egészségesebb életvitel, együttműködés és mások iránti felelősségvállalás területein,

⁶ Ld. a korábban hivatkozott nemzetközi felmérést. WP4 'Care work in Europe' (2002)

amelyek mind hozzájárulnak a társadalmi kohézió erősödéséhez. Vivienne E. Cree skót kutató munkájához, hasonlóan, - aki szociális munkások narratíváit vizsgálta (Cree 1996) - jelen kutatás is azt kívánja feltárni, hogy a gondoskodói munkakörben dolgozók hogyan konstruálják meg a gondoskodás fogalmát, milyen motivációik vannak, hogy ezt a pályát válasszák, milyen kihívásokkal kell szembenézniük, és végül, mindennapi munkájuk során milyen pozitív élmények, visszajelzések érik őket? Kutatásunkban speciális, kvalitatív, tematikus interjúk módszerét dolgoztuk ki, amely alkalmas arra is, hogy rámutassunk, mennyiben tekintik a megkérdezettek a gondoskodást társadalmi nemhez kötődő fogalomnak?

A minta

Az interjúalanyok kiválasztása a kvalitatív kutatások módszertanának megfelelően (Marshall 1996) szakmai alapon történt. Három csoportot határoztunk meg: gondoskodói munkakörben dolgozókat, tanárokat és szolgáltatói szektorban dolgozókat⁷ (üzleti eladók, segédek, karbantartók, stb.). A kiválasztást elsősorban a kutatás alapkérdése határozta meg, nevezetesen az, hogy képet kapjunk arról, hogyan konstruálódik a gondoskodás fogalma, milyen értelmezései, értékelései vannak, és mennyiben kötődik neki sztereotípiákhoz? Elsődleges érdeklődésünk tehát azok felé fordult, akik szakmájuk során gondoskodói munkakört töltenek be. “Kontrollcsoportként” további két szakmai csoportot definiáltunk, olyan foglalkozásokat, amelyekben a mindennapi munka emberekkel való interakciót jelent, pontosabban valamely szolgáltatás/tudás illetve valamiféle ellátás nyújtását (amely munkavégzéseket hagyományosan nem a gondoskodás kategóriájába soroljuk). A kiválasztás az alábbi módon történt:

1. Feltérképeztük a hazai gondoskodói munkát, ellátást nyújtó intézmények szektorát. Elkülönítettünk államilag működtetett és magán intézményeket (pl. alapítványok, NGO-k által működtetetteket)
2. Az államilag működtetett intézmények köréből úgy választottunk ki intézményeket, hogy helyük szerint reprezentálják a területi különbségeket. (pl. város/vidék, Buda/Pest, külváros/belváros, stb.) . Az intézmények kiválasztásánál figyelembe vettük szakértők véleményét is, akikkel személyesen konzultáltunk.

⁷ A mintavétel Budapesten kívül más településeket is érintett, törekedtünk arra, hogy minden településtípus reprezentálva legyen. Budapestet illetően is igyekeztünk, hogy a jellegzetes kulturális, társadalmi, gazdasági különbségek, amelyek az egyes kerületeket jellemzik megjelenjenek.

3. A civil szektor feltérképezéshez segítségül vettük az elérhető adatbázisokat⁸, amelyekben az NGO-k profilja szerint lehetett keresni.
4. Az általános és középiskolai tanárok aszerint választottuk ki, hogy iskolájuk helye legjobban tükrözze a már fent említett területi különbségeket. Az iskolák presztizsét ugyanis nagyon meghatározza adott helyük. Célunk az volt, hogy mind elismert, népszerű, elit iskolák és háttérbe szoruló, alacsonyabban értékelt iskolák tanárait is megszólaltassuk.
5. A második kontrollcsoporthoz tartozó, szolgáltatói szektorban dolgozó interjúalanyok mind Budapestiek, képviselve a különböző kerületeket.

Az interjúalanyok kora nem volt kiválasztási szempont (a kutatás természetéből adódóan mindannyian munkavállalói korban voltak); bár azt szem előtt tartottuk, hogy a mintába bekerüljenek mind fiatal, mind középkorú, mind hosszabb szakmai tapasztalattal rendelkező munkavállalók. A mintánkba egy nyugdíjas korú interjúalany került.

Interjúalanyaink kiválasztásánál törekedtünk arra, hogy nők és férfiak egyforma arányban legyenek jelen az egyes csoportokon belül (bár, ismert a már említett tények alapján, hogy a munkavállalók ezen körein belül a nők aránya meghatározó, de kutatásunk során nem a reprezentativitás szempontját tartottuk szem előtt, hanem azt, hogy egyformán kirajzolódjon és értelmezhetővé váljon számunkra a nők és a férfiak narrációja).

Az alábbi intézménytípusokat kerestük fel:

- nevelőotthonok
- átmeneti otthonok
- időotthonok, napközi ellátóhelyek
- kórházak
- drogambulanciák
- bántalmazott nők menhelye
- hajléktalanszálló
- fogyatékkal élők napközbeni ellátóhelye
- bohócdoktorok alapítványa
- családsegítő központok
- kisegítő iskolák

⁸ Pl. NIOK adatbázis

Az interjúk átlagosan 45 percet vettek igénybe. (Ritkábban 30, illetve 60 percig tarthattak). A kontrollcsoportok esetében a kérdéssor részbeni eltérése⁹ miatt az interjúk rövidebbek voltak. Az interjúk egy előre elkészített egységes, tematikus, kvalitatív interjúvázlat alapján készültek. Az interjúk felépítése tehát hasonló volt mindegyik esetben, bár természetesen voltak egyéni különbségek, amelyek megszokottak e módszer követésénél. Az interjúvázlat nyitott kérdéseket tartalmazott. Az interjúkat rögzítettük. A hangfelvételen rögzített interjúkat legépeltük, és katalogizáltuk.¹⁰

Nyitottság, pozitív hozzáállás

Minden kutató, aki valaha is részt vett interjúk felvételében tapasztalhatta, hogy nem minden interjú kérdés és téma talál pozitív fogadtatásra a válaszadónál. Egyes esetekben az interjúalanyok bezárkóznak, és kevésbé együttműködőek, más alkalmakkor érzelmileg bevonódhatnak, esetleg megzavarhatja, felkavarhatja, felzaklathatja őket az interjú. Előfordul, hogy egyenesen elzárkóznak a válaszadástól, akár az interjú közepén is. A gondoskodás témakörében végzett interjúk felvételeink tapasztalata az volt, hogy a válaszadók nyitottak voltak, és pozitívan álltak a témához. A felvételeket megelőzően minden esetben tájékoztattuk a válaszadókat az interjú tartalmáról és a kutatás céljairól. Azok számára, akik ezt igényelték, eljuttattuk az egyes interjúk gépelt változatát. Intézményekben (otthonok, iskolák, stb.) dolgozó válaszadók esetében az interjú időpontok egyeztetésekor a kutatásról egy írásbeli tájékoztatót küldtünk az intézmények vezetőinek. Ugyanakkor mindig ragaszkodtunk ahhoz, hogy ne intézményvezetőkkel vegyünk fel interjúkat, hanem olyan alkalmazottakkal, akiknek mindennapi munkája a gondoskodás, emebereknek valamely szolgáltatás/oktatás nyújtása. Néhány esetben, amikor az intézményvezető maga is hosszabb gondoskodói munka- vagy oktatási/nevelési tapasztalattal bírt, és szeretett volna közreműködni, velük is készült interjú. Az interjúkészítés szabályainak megfelelően a felvétel megkezdése előtt tájékoztattuk a megkérdezetteket arról, hogy a válaszadás önkéntes és a válaszait bizalmasan kezeljük. Az interjúk feldolgozása során a válaszadók anonimitást élveznek. Az interjúk felvételét végző kis kutatócsoport¹¹ egy esetben sem találkozott az

⁹ Az eltérés elsősorban abból fakadt, hogy a kontrollcsoportok esetében elhagytuk a motivációkra vonatkozó kérdéseket, hiszen a kutatás alapkérdéseire számunkra a gondoskodói munkát vállalók motivációi voltak mérvadóak.

¹⁰ Az interjúk száma összesen: 80. Gondoskodói munkakörben: 41, tanár: 21, szolgáltatást nyújtó: 18.

¹¹ A kvalitatív interjúkészítés ezen változatánál nagyon fontos egy jól felkészített, motivált, lehetőleg néhány főből álló és állandó stáb, akik az interjúk felvételének idején többször is konzultálnak és kicserélik

interjúk során válaszmegtagadással (a 83 megkeresett válaszadóból ketten hártották el, hogy részt vegyenek a kutatásban, és egy interjú nem kerülhetett rögzítésre az interjúalany kérésére). A kutatásban résztvevő összes válaszadó nyitott volt és együttműködő.

Az interjúalanyok bizalma és a narratívákban is manifesztálódó megnyilatkozások alapján tehát azt a tapasztalatot szűrtük le, hogy a gondoskodás témájának körüljárása általában véve jó érzéseket váltott ki belőlük. Más kutatásokkal is közös az a tapasztalat, hogy sokan kifejezetten örülnek a feléjük forduló figyelemnek és érdeklődésnek, és meglepéssel tölti el őket, hogy véleményüket, nézeteiket megoszthatják másokkal. Minden interjúalany egyöntetűen fontos, releváns, aktuális kérdésnek tartotta a gondoskodást. Ahogy ez később a részletes elemzésnél kiderül majd, a válaszokból a mindennapi gondoskodás, a másokra való odafigyelés és felelősségvállalás szükségessége, és a gondoskodás hiányának fájdalma rajzolódta ki a legjellemzőbb motívumokként.

A gondoskodás, mint konstrukció

„... a nem a gondoskodásnál nem számít...”

„Szerintem az mindenkinek a kötelessége, hogy gondoskodjon. Úgy gondolom ennek általánosnak kellene lennie.”

(interjúrészletek)

Európai összehasonlító vizsgálatok kimutatták, hogy a gondoskodói feladatok ellátása – a skandináv országok kivételével – egyértelműen a nőkre hárul. Az ebben a körben alkalmazottak társadalmi megbecsülése, javadalmazása alacsony. A gondoskodás ebben az értelemben nem tartozik a magas presztizsű, elismert tevékenységek közé.

A korábban bemutatott, survey kutatásokkal nyert statisztikai adatok tanúsága megerősíti, hogy a társadalmi munkamegosztás terén a magyar lakosságban igen erős nemi sztereotípiák élnek. Az időmérleg kimutatások azt mutatják, hogy a háztartással kapcsolatos feladatok ellátása, gyermekekről, idősekről való gondoskodás is elsősorban a nőkre hárul. A gondoskodást tehát joggal tekinthetjük ezek szerint a vizsgálatok szerint nemileg erősen meghatározott területnek.

Adataink, amelyet a jelen kutatás céljaira kifejlesztett kvalitatív, egyéni interjúk elemzése alapján nyertünk, csak *részben erősítik meg a korábbi eredményeket, részben azonban új*

tapasztalataikat. A grounded theory eljárásainak megfelelően a tapasztalatok bizonyos esetekben módosíthatnak a kutatás menetén.

perspektívát adnak az értelmezés számára. Az elemzés során bemutatjuk a társadalmi nem által szigorúan meghatározott, hagyományosnak tekinthető attitűdöket, de a figyelmet az általunk 'alternatív megközelítés'-nek elnevezett attitűdre szeretnénk irányítani, amely túlnyomó többségében jellemezte válaszadóinkat. A megkérdezettek igen nagy változatosságot mutattak abban, ahogy a gondoskodás¹² és a mások iránti egyéni felelősségvállalás fogalmait definiálták, felépítették.

A válaszok sajátos, összecsengő motívumai, és mögöttes, meghatározó értékrendje szerint a diskurzusok három típusát határoztunk meg, amelybe a válaszok sorolhatóak :

1. konzervatív, hagyományos
2. alternatív
3. pragmatikus.

A korábbi, survey módszerrel nyert adatokkal szemben – amelyek a teljes lakosság szerinti reprezentatív minták alapján a konzervatív attitűdök túlsúlyáról számolnak be – a gondoskodói munkakörben alkalmazottak körében végzett kvalitatív vizsgálatunk más változatosságot mutatott az értékek, a beállítódások terén. A kvalitatív vizsgálatok eredményei – természetükből adódóan – nem alkalmasak általánosításokra. A módszer arra alkalmas, hogy olyan motívumokat tárjon fel, amelyek eddig nem voltak kimutathatóak nagyobb mintán végzett, statisztikai eljárásokkal nyert vizsgálatok során. A feltárt motívumok, értékek, beazonosított diskurzusok társadalmi elterjedtségét reprezentatív vizsgálatok tudják kimutatni. A jelen kutatás speciális mintavétele azonban garantálja azt, hogy egy adott társadalmi csoportról releváns képet kapjunk, és olyan mozzanatokot tárjunk fel, amelyek kiegészítik a survey vizsgálatok eredményeit.

Elemzésünk szerint a gondoskodói szakmában dolgozók, a tanárok és a szolgáltatói szektorban dolgozók válaszait összesítve a válaszadók javarésze a három fent definiált értékcsoporthoz az ún. „alternatív” kategóriába esett. A válaszadók tehát a gondoskodás fogalmát a legkülönbözőbb motívumokkal építették fel, és nem kötötték speciálisan a nők születéstől predesztinált feladatához, aktivitásához. Példa a válaszokból:

„Nem, nem, nem. Egyáltalán nem gondolom, hogy a gondoskodás nemhez kötődik.” (5/2)

A gondoskodást tehát olyan cselekvésnek tekintették, amelyet egyformán mind férfiak, mind nők végezhetnek. A szakmai tudás, a képzettség és az a képesség, hogy felismerjük és

¹² Erre vonatkozó kérésünk szándékosan általános volt, a válaszadóknak teret hagyva arra, hogy szabadon értelmezzék a kérdést, és építsék fel a válaszukat: „Mit jelent az Ön számára a gondoskodás? Ön szerint kinek a felelőssége a gondoskodás?” (Az interjú során, csak akkor tettük fel a társadalmi nemre vonatkozó direkter kérdést – „Ön szerint köthető nemhez a gondoskodás?”, ha előző válaszában erre nem tért a válaszadó. A narratív elemzés szabályai szerint azt is értelmezendő adatnak tekintettük, ha az illető korábban nem tért ki arra, hogy melyik nemhez köti a gondoskodás fogalmát.)

kielégítsük mások szükségleteit képessé tesz bárkit arra, hogy gondoskói feladatokat klássaon el, nemétől függetlenül. Válaszadóink között mind a nők, mind a férfiak ezen az állásponton voltak.

Megfogalmazásuk mögött húzódoó értékrend alapján a megkérdezettek kis csoportja (ha számokban szeretnénk kifejezni, alig tíz százaléka) volt a szigorú értelemben vett konzervatív kategóriába sorolható. Ők a gondoskodást kizárólag a nők felelősségének tekintették. Az ehhez hasonló válaszok tehát meglehetősen ritkák voltak: *„Miután én férfi vagyok, számomra természetesen mindig a nőé a vezető szerep (a gondoskodásban)... az egésznek a nő a kohéziója, az anya és a feleség természetesen.”* (50 éves férfi, bolti eladó; S11/1)

„A gondoskodás inkább a nőkhöz köthető. Inkább a nőkre szokták ezt rábízni” (25 éves nő, gyógypedagógus; C38/3).

A harmadikként definiált csoportba a pragmatikusként definiált válaszok kerültek. Az ebbe a csoportba tartozó válaszadók megosztották velünk azt a tapasztalatot, hogy a jelenlegi társadalmi gyakorlat szerint a nők végzik a gondoskói munka javarészét, de ugyanakkor úgy vélték, hogy mindezt férfiak is végezhetnék.

„Mondhatjuk, hogy a gondoskói szakma elnőiesedett. De ez nem azért van, mert csak nők láthatnák el ezt a feladatot.” (49 éves férfi, szociális munkás; C 42/9)

A pragmatikus kategóriába eső válaszadók rendszerint a háztartási felelősségek és a szülői feladatok megosztásának szükségességéről is beszéltek. Szakmai értelemben úgy vélekedtek, hogy nem kellene a gondoskodást nyújtó munkákat nemhez kötni, hiszen ezeket a feladatokat egyformán el tudják látni nők is és férfiak is. Ugyanakkor megjelent az a vélemény is, hogy egyes speciális élethelyzethez kötődő ellátások, mint például a bántalmazott nők támogatása érzékeny mivolta miatt inkább igényli a női ellátók bevonását.

Megfigyelheto volt a fiatalabb generációhoz tartozók nyitottsága a gondoskodásról való gondolkodásban. Elsősorban a fiatal, gondoskói munkakört betöltő férfiak esetében jelentkezett jellegzetesen nyitottabb hozzáállás, mint az idősebb generációnál. Definícióik, meghatározásaik mindennapi munkatapasztalataikon alapultak, és nem tartalmaztak nemi sztereotípiákat. Tevékenységük ugyanis – amelynek során ügyfeleket, gyermekeket, rászorulókat látnak el – és az ehhez kapcsolódó felelősség mások „jól-lét”-éért, egészségéért és társadalmi problémáinak megoldásáért bizonyította számukra, hogy a gondoskodás nem kapcsolódik szükségszerűen társadalmi nemhez.

Több helyen visszatérő motívum volt, – amely szintén a válaszok nemi sztereotípiáktól való elszakadását jelzi, - hogy a gondoskodó feladatok ellátásához a megkérdezettek egyaránt kötöttek erős érzelmi és ugyancsak praktikus, gyakorlati, racionális motívumokat. „A

gondoskodás ész és értelem egyformán” – fogalmazta meg egy beteg gyermekekkel foglalkozó alapítványban dolgozó férfi válaszadónk.

Gondoskodás – perspektívák – felelősségek

Válaszadóink a legkülönbözőbb formában fogalmazták meg, számukra mit jelent a gondoskodás :

„...segíteni embereknek abban, hogy megtalálják saját helyüket, ha elvesztették az egyensúlyt, segíteni őket abban, hogy saját erejükből újra megtalálják.”

„A gondoskodás figyelem, azok felé való fordulás, akik segítséget szenvednek valamiben”

„Az egyénnel eltöltött idő, meg energia, segítségnyújtás, ami a fizikai-lelki szükségleteit elégíti ki. Törődés, együttérzés.”

„Mindenképpen a szeretettel függ össze. Baráti, családi, partnerek közötti kapcsolatra utal.”

„A gondoskodás a meleg kedvesség, együttlét, a szeretet. ”

A gondoskodás forrása, eredete a legtöbb válaszban egyfajta általános, emberi elhivatás érzése, erkölcsi kötelezettség, belső felszólítás, hogy figyeljünk másokra, ismerjük fel szükségleteiket, törődünk velük, segítsük, lássuk el őket. Hívő és vallásos válaszadók esetében a hívás isteni eredű, és a gondoskodás az egyetlen releváns viselkedésforma embertársaik iránt. A gondoskodás fogalma az emberek szükségleteinek ellátásán túl néhány esetben kitágult az összes, minket körülvevő élőlény iránti gondoskodásra, növényekre, állatokra, és tágabb értelemben a Földre magára.

A válaszadók közel egyharmada kötötte a gondoskodást elsősorban családon belüli kapcsolatokhoz. Alig egy fél tucatnyian nevezték az anya-gyerek kapcsolatot a gondoskodás elsődleges mintájának, pedig a korábban intézett kutatások szerint a magyar társadalomban igen magas az elvárás a család felé, amely elsődlegesen lenne hivatott biztonságos környezetet, jól-létet, - anyagi és lelki értelemben véve is - teremteni. Az idősekről való gondoskodás szintén gyakran felbukkanó téma volt. A felnövekedett gyermekek felelősségének tekintik idős szüleik ellátását – szinte egyöntetűen. Ebben az értelemben tehát a szülő gyermek kapcsolat a gondoskodás és felelősségvállalás többirányú kapcsolata. Jóllehet, ezek az elképzelések egy ideális világot tükröznek, a mindennapi gyakorlatban a társadalom jelentős részében a család nem képes minden funkcióját ellátni.

Jellemző motívumként bukkant elő az interjúkban, hogy a gondoskodás a jobb helyzetben levők felelőssége: a módosabbaké, az erősebbeké, a jobb pozícióban levőké. Ez a

megközelítés tehát azt feltételezi, hogy a gondoskodásnak kell legyenek bizonyos előfeltételei, és nem mindenki van mindig abban a helyzetben, hogy másokról gondoskodjon. A gondoskodás egyfajta képesség tehát, amivel nem mindenki rendelkezik feltétlenül minden körülmények között. A gondolat azt is rejti, hogy az önmagukról gondoskodni nem képesek, másoknak sem tudnak segítséget nyújtani. Elsősorban a drogambulancián dolgozókkal készített interjúban fogalmazódott meg a legplasztikusabban, az az értelmezés, miszerint a gondoskodás nem más, mint az ellátott egyént képessé tenni arra, hogy magáról, vagy akár másokról gondoskodni tudjon.

A gondoskodás felelőssége, illetve kényszere terhet is jelenthet, abban a helyzetben, ha egy személy kötelezettségei nagyobbak annál, mint, amilyen lehetőségei vannak mások ellátására. *„A gondoskodás hatalmas terhet jelenthet. Látom, milyen heroikus küzdelmet folytat sok egyedül nevelő szülő, elsősorban édesanya. Úgy gondoskodnak, hogy erőn felül anyaként is, szülőként is, dolgozó felnőttként is. Pedig ez azért nagyon nagy teher.”*

A már korábban idézett teoretikus, Virginia Held említi annak a veszélyét, ha a gondoskodói feladat a szándéktól eltérően túlságosan elborítja, szinte elnyeli a gondoskodót magát. Interjúalanyaink beszámoltak hasonló tapasztalatokról: *„Az életem gyakorlatilag maga a gyerekeimről való gondoskodás, ezért nehéz meghatározni, mi is maga a gondoskodás”*. Hasonló, vég nélküli bevonódásról számoltak be gyereketthonban dolgozó nevelők is. Feladatkörük komplex volt, szinte egyáltalán nem volt körülhatárolva. Túlterheltek voltak. A gondoskodás maga teljesen beolvastotta saját személyiségüket. Ezek a válaszadók saját gondoskodói feladatukkal teljesen azonosulva léteztek. A felelőségeken kívül, mintha nem is lett volna más életük, identitásuk. Ezekben a helyzetekben a munkakörök jobb szervezése, az ellátandó feladatok pontosabb leírása, és szakmai szupervízió segíthetne.

A gondoskodói kapcsolatokban jelen levő szimmetria illetve hierarchia kérdése is előjött a válaszokban. A gondoskodói szakmákban dolgozók úgy tünt tudatosítják magukban a pozíciók kérdését. Virginia Held azokkal a veszélyekkel kapcsolatban, amit a gondoskodás rejthet, kiemeli, hogy önkéntelenül létrejöhet egy nem-szándékolt hierarchia a gondozó és a gondozott között. Ha mindez nem tudatosul, komoly pszichés torzulásokhoz és akár visszaélésekhez is vezethet a helyzet. Ugyanígy veszélyként jeleníti meg Held a magát teljesen feláldozó gondozó helyzetét is.

A paternalisztikus állam kérdése is megjelent a válaszokban. Az államot sokan úgy értelmezték, hogy kötelessége polgáraitól gondoskodni. Ez a beállítódás eredhet az 1989 előtti társadalmi gyakorlatból, amelyben az állam szerepe mindent elsöprő volt a társadalmi

funkciók, az ellátások legszélesebb területein. Mindazonáltal, figyelemre méltó, hogy több, mint húsz évvel a rendszerváltozás óta ez a nézet még ennyire erősen tartja magát.

Fájdalom – a gondoskodás hiánya

Korunk társadalmát a válaszadók szinte egyöntetűen olyan közegnek tekintették, amelyben hiányzik az emberek között a gondoskodás, a támogatás és a szolidaritás. Sokan mind egyéni, mind társadalmi szinten súlyos veszteségként élték meg a gondoskodás hiányát.

„Társadalmi szinten nem működik jól a szolidaritás.”

„Ha a gondoskodás szót meghallom, inkább a gondoskodás hiánya jut az eszembe. Az hiányzik a mai magyar társadalomból. Az állam nem gondoskodik az övéiről, a fiatalok nem gondoskodnak úgy az idősekről, ahogy kellene, a szociális háló nem is létezik, vége van. Az emberek elidegenedtek egymástól, családok szétestek. Alapvetően nagy probléma, hogy a vidéki életforma megszűnt, mindenki a városba készül. Gyógymasszőrként rengeteg öreg nénikével találkozom, aki alig ismeri az unokáit. Ezek a nénik olyan mezőgazdasági társadalomban nőttek fel, ahol a nagycsalád dominált.”

„A gondoskodás hiányára a társadalom különböző szintjein (szülői, rokoni, szomszédi, közösségi és állami szinteken) interjúalanyaink közül sok szakember rámutatott, elsősorban tanárok, nevelők. Az egész társadalmat érintő problémán látják, amely elsősorban az értékekkel függ össze: ... a gondoskodás kiesett az emberi erények/értékek közül. A gyerekek célja mostanában a gazdasági jólét. Ez szüleik értékrendjét tükrözi.”

A nagyobb rendszerek működésképtelensége mögött is egy átlános emberi értékvesztést, és orientációs problémát vélt egyik pedagógus válaszadónk: *„A bankrendszer összeomlása és a jelenlegi gazdasági válság is a gondoskodás hiányának a jele. Ilyen dolgokban azt hiszem sokkal előretekintőbb, előrelátóbban kellett volna a rendszereket kiépíteni.”*

Óvodai alkalmazottként egyik válaszadónk a gyermekek érzelmi elhanyagoltságát is a gondoskodás súlyos hiányaként írta le.

Előfordult, hogy interjúalanyaink indulataiknak adtak hangot a gondoskodás hiányával kapcsolatban: *„Én most dühös vagyok a mai magyar társadalomra. Olyan iszonyúan dühös vagyok... csomó helyzet van, ahol a gondoskodás mezejére kellene lépni. Ezer felkiáltójel van ami azt mutatja, hogy a gondoskodásban lehetne a megoldás...”*

A minden interjúban előforduló panasz a gondoskodás hiányára illetve alulbecsültségére független volt az interjúalany nemétől, korától. Saját szakterületükön tapasztaltakat a társadalom egyéb szintjén jelentkező hiánnyal, értékrenddel kötötték össze.

Motivációk

Bár a kutatásnak nem volt alapvető célja, hogy áttekintést nyújtson a hazai intézményes gondoskodó szféráról, az adatgyűjtés mentén, az interjúk felvétele alkalmával jó bepillantást nyertünk az intézmények működésébe. Ezek a megfigyelések jól kiegészítik az interjúelemzéseket, hiszen az intézmények maguk reprezentálják azt, hogy a társadalom miként viszonyul a gondoskodáshoz, mi a gondoskodás értelmezése, helye és értéke. A személyes interjúfelvételek mindegyike a megkérdezettek munkahelyén zajlott, és az interjúk egyik témája az interjúalanyok munkaköre volt.

Általánosságban véve maguk az intézmények jó fizikai állapotban voltak, ápolt, gondozott környezetben. Sok épületet, amelyben az intézmények működtek a rendszerváltás óta renováltak, korszerűsítettek. Tiszták voltak, világosak és jó hangulatot árasztottak. Az alapítványok igényes, rendezett irodákban működtek, még akkor is, ha szerény keretből gazdálkodtak. Ugyanakkor megfigyelhető volt az is, hogy Budapest külső kerületeiben, illetve vidéken működő intézmények rosszabb fizikai állapotban voltak.

Mindegyik intézmény és szervezet – beleértve azokat is, amelyek jó állapotú épületben működtek – anyagi nehézségekkel küzdött. Annak ellenére tehát, hogy a külső benyomások jó kondíciókról árulkodtak, kiderült, hogy az alkalmazottak nagyon alacsony bért kapnak, és a szűkös erőforrások, amelyből a vezetésnek gazdálkodnia kellett, nem adnak arra módot, hogy a szervezet realizálja az általa kítűzött célokat, és maradéktalanul végrehajtsa azt a szakmai programot, amelyet magának meghatározott.

Az egyének szintjén markáns különbség rajzolódott ki az állam által finanszírozott intézetek valamint a magán, az alapítványi keretek között működő illetve civil szervezetek alkalmazottainak attitűdjei között. Ez a különbség például a gondoskodói feladatokat ellátók motivációi között volt. „Elhivatottságról” jellegzetesen sokkal inkább azok számoltak be, akik nemrég alapított civil szervezetek, alapítványok, esetenként egyház által működtetett intézmények munkatársai voltak. Szakmai lelkesedés, bevonódás, mély személyes indíttatás motívumai jelentek meg ezeknek a válaszadóknak a beszámolóiban:

... „*egész életemben az motivált, hogy segítek az embereknek*”

... „*minden vágyam az volt, hogy idősekkel foglalkozzak és dolgozhassak velük.*”

„*Tudatosan választottam a gondoskodói hivatást.*”

„*Mindig is érdekelt az emberek sorsa, ki merre megy, és meddig jut el, és az, hogy mindez miért van így.*”

Szakmai elhivatottságot állami intézményekben inkább az idősebb, magasabb beosztású alkalmazottaknál volt tapasztalható, a fiatalabb nemzedék tagjai között magas volt a fluktuáció, rendszerint átmeneti időszakokra szegődtek el gondoskodói munkakörbe, még akkor is, ha szakirányú végzettséggel rendelkeztek. A végzettséggel nem rendelkezők közül sokan úgy fogalmaztak, hogy „véletlenül” kerültek ebbe az állásba. Eredetileg nem ezt tervezték, csak éppen ezt a helyet találták, amikor munkát kerestek. Erre a beállítódásra jellemzően az államilag működtetett intézményekben találtunk példát, nappali ellátókban, hajléktalanszállón, időotthonban.

A gondoskodói munkakör választásának még egy jellegzetes motivációját találtuk, ez pedig saját életélményen, közvetlen személyes példán keresztül történő bevonódás, elkötelezettség, érintettség, például valamely családtag betegsége, rászorultsága kapcsán:

„Fogyatékossgal született a gyermekem”

... „apám lábát amputálták”

„Édesanyám is gondozó egy csecsemőotthonban.”

A női és férfi alkalmazottak szakmai elhivatottsága, pozitív attitűjei, illetve motivációi között nem találtunk jellegzetes különbséget.

A különböző motivációk, indíttatások és szakmai hátterek természetesen nem befolyásolják feltétlen a gondoskodói munka minőségét, ugyanakkor az érzelmi bevonódás és elhivatottság mértéke hatással lehet az eredményekre.

Ahogy azt egyik interjúalanyunk megfogalmazta: *„a gondoskodói munka ellátásához, szükség van az értelem és az érzelem egyensúlyára.”*

Kihívások a gondoskodói munka területén

„nem csak a gondozottak, de a gondoskodók is szimbolizálják a kiszolgáltatottak helyzetét”
(Pikk Katalin, 1993)¹³

Mindazok a nehézségek és kihívások, amelyekkel az intézményes gondoskodás területén dolgozók nap, mint nap szembekerülnek sajátos módon jellemzik azt, hogy Magyarországon milyen a gondoskodás megítélése. Az interjúk tanúsága szerint a társadalom leértékeli az ezen a területen végzett munkát. Ugyanakkor jelentős különbségről számoltak be a megkérdezettek arról, ahogy közvetlen környezetük viszonyul hozzájuk és munkájukhoz, és ahogy a tágabb

¹³ Pikk Katalint Papházi László idézi, 2005-ben megjelent tanulmányában

környezet értékeli őket. Mindazok, akik közelebbről ismerik mindennapi munkájukat, például szomszédaik, közvetlen ismerőseik lényegesen pozitívabban ítélik meg a gondoskodói feladatot ellátókat és a gondoskodói tevékenységet. A társadalom általánosságban véve közönyösnek, és sokszor tudatlannak bizonyul mindazzal szemben, ami munkájuk részleteit jelenti.

„Ha valakinek azt mondom, hogy gyógypedagógus vagyok, akkor egyrészt azt mondja, hú, te szegény, ezekkel foglalkozni. Ilyen lesajnáló, kell neked ezt csinálnod?! Másrészt, na ezért a fizetésért én le sem hajolnék... Nemcsak az anyagi megbecsültsége van a béka feneké alatt, hanem egyáltalán a megítélése az egész szakmának... aki családon belül, vagy barát körben, vagy valahol már érzete egy kicsi szelét, az jobban tájékozott. A társadalom nagy részének fogalma sincs, hogy ez hogy működik, és ennek milyen perspektívái és kategóriái vannak. ”

A rossz anyagi megbecsültség leértékeli mindazok munkáját, akik ezen a területen dolgoznak – ebben mindegyik válaszadó egyhangúan nyilatkozott.

„Nagyon ellentmondásos ma Magyarországon szociális munkásnak lenni., hiszen a szkma maga nem tudja hatékonyan megvédeni saját érdekeit.” Vagyis azok, akik másoknak lennének hivatottak segíteni, saját érdekeiket sem tudják artikulálni, és megvédeni azokat.

Más válaszadó úgy érzekelte, hogy: *„ennek a szakmának nincs presztízse”*. Egyik fiatal szociális munkás interjúalanyunk kiemelte azt, amely sok pályatársának egybehangzó tapasztalata: *„a szociális munkát sajnos lenézik a társadalomtudományok egyéb ágainak művelői”*.

A rossz anyagi megbecsülésre a gondoskodói munka ellátóink kívül a tanárok is panaszkodtak: *„az alacsony fizetés jól mutatja munkánk társadalmi értékelésének és megbecsülésének a hiányát. Ez rossz érzés. Ez bizonyára azért van, mert a társadalom nem tartja fontosnak, amit csinálunk.”*

A minőségi, érdemi munkát sok helyen megnehezítették a rosszul szervezett feladatok, a túlterheltség és a szerteágazó munkaköri elvárások. *„... a túlterheltség miatt úgy dolgozunk, mintha a futószalag mellett állnánk.”*

Az interjúk visszaigazolták, hogy szakmai visszajelzés, segítség és szupervízió hiányában a gondoskodói munkát végzők ki vannak téve a Virginia Held által definiált „veszélyeknek”. A túlzott, határtalan empátia a gondoskodó mértéktelen önfeladáshoz vezethet. Más esetekben, mind a hivatásos, mind a személyes élet területén a jótékony törődés ellenőrző dominanciává válhat. A gondoskodói feladatot ellátók tudatossága, a hatékony kommunikáció és a szakmai szupervízió kezelni tudja ezeket a veszélyeket. Az interjúk során számos példát láttunk jól

működő közösségekre, szakmai csoportokra, akik szembe tudtak nézni ezekkel a kihívásokkal.

A mindennapi munkavégzés nehézségeinek ellenére jól megragadható az elbeszélésekben mindaz, ami kompenzálja ezeket a nehézségeket, ami pozitív érzésekkel tölti el a gondoskodói feladatot ellátókat. Munkájukról beszélve nagyon sokszor érzékenyültek el válaszadóink, többen még el is sírták magukat. Az érzések abból fakadtak, ahogy felidéztek a gondozottak (kliensek, gyermekek, idősek, stb.) visszajelzéseit. Egyik megindító történetet képzett bohócdoktorként¹⁴ tevékenykedő interjúalanyunk mesélte el: egy baleset következményeiben hosszabb ideig kómában fekvő kisfiúnak énekeltek és meséltek. Senki sem tudta, hogy a kisfiú visszatér-e a kómából. Amikor hetekkel később jobban lett, és magához tért, emlékezett azokra a dalokra, amiket énekeltek neki, és együtt énekelte azokat a bohócdoktorokkal. Interjúalanyunk a könnyeivel küzdött, amikor ezt a történetet elmesélte. Hasonlóan elérzékenyült egy gyermekotthonban nevelőként dolgozó interjúalanyunk, amikor arról beszélt, milyen érzés számára a gondozottait felnőni látni, akik saját lábára kapnak, eredményeket érnek el az életben, és saját családot alapítanak. Ugyanerről a sajátos „nyereségről” számolt be egy gyógypedagógus, aki elmondta, hogy számára mennyit ad az, amikor látja a fogyatékkal élő tanítványait, hogy megtanulják az abc betűit. Öröm és a munkával való megelégedés hangja volt tapasztalható ezekben az interjúkban. Pénzzel, anyagiakkal nem kifejezhető érték, amit a gondoskodók munkájuk során nyernek. Számos interjúalanyunk számolt be arról, hogy ezek a pozitív visszajelzések azok, amelyek őket valójában motiválják, hogy a nehézségek ellenére mégis ezen a pályán maradjanak.

Összegzés

A kutatás elsősorban a gondoskodás társadalmi konstrukciójára, megértésére, társadalmi elfogadottságára fókuszált, valamint arra, hogy a gondoskodói munkakört betöltők nemileg meghatározott területnek látják-e gondoskodást, és hogyan definiálják a gondoskodás felelősségét.

A kutatás kvalitatív interjúkra alapult. Interjúalanyaink között egyenlő arányban szerepeltek női és férfi válaszadók. Az elemzésből kitűnt, hogy jellegzetes különbséget találhatunk azoknak a gondoskodói munkakörben dolgozóknak a személyes motivációi és szakmai tapasztalatai között, akik államilag működtetett intézményekben dolgoznak, és azoknak, a

¹⁴ A Piros orr nevű alapítvány tagjai kórházakban látogatnak beteg gyerekeket, és ott a nővérek és orvosok együttműködésével segítenek az ápolási feladatokban, műsorokkal, énekeikkel, játékaikkal igyekeznek jobb kedvre deríteni, megnevetetni az ápolatkat, vagyis gyógyulásukban segíteni, és a kórházi elszigeteltséget enyhíteni.

tapasztalatai között, akik újabban létehozott alapítványok, illetve civil szervezetek, egyházak munkatársai. Az elhivatottság érzése mindkét csoportra egyformán jellemző volt, bár gyakoribban voltak az állami intézmények munkatársai között, akik „véletlenül” kerültek erre a pályára, illetve, akik csak időlegesen tevékenykednek ezen a területen. A túlterheltség, a rosszul szervezett feladatok, és az ezekből adódó kiégés, kimerültség inkább voltak jellemzőek a központilag finanszírozott, állami fenntartású intézményekben. Az alacsony bér, és a nem megfelelő társadalmi elismertség mindenütt jellemző volt.

A gondoskodói munka társadalmi nemek szerinti konstrukciója szempontjából a válaszok közül három jellegzetesen elkülönülő típus különböztethető meg: alternatív, hagyományos és pragmatikus. Az első esetében a gondoskodói feladatok ellátását a válaszadók nem kötötték társadalmi nemhez. A gondoskodást általános érvényű, univerzális emberi felelősségnek tekintették. A válaszadók túlnyomó többsége – mind a nők és a férfiak – ebbe a kategóriába tartoztak. A második esetben találkozhattunk a klasszikus, nemi szerepeket hagyományos minta alapján elkülönítő válaszokkal, amelyek elsősorban a nők felelősségéért értelmezik a gondoskodást. A harmadik csoportba azok a válaszok tartoznak, amelyek a jelenlegi helyzet alapján úgy vélik, hogy a társadalom elsősorban a nőkre hárítja a gondoskodás felelősségét, de szerintük ennek nem kellene szükségszerűen így lennie, és a szerepek elosztása változhat. A gondoskodást a válaszadók a szeretethez kötötték, és mások igényeinek, szükségleteinek megértéséhez. A három elkülönülő szakmai csoportban egyöntetűen jelent meg az a vélemény, hogy a társadalom nem ismeri el a gondoskodás jelentőségét.

IRODALOM

Acsády, Judit (2006): Images tenaces. Attitudes et représentations des relations de genres en Hongrie. *La Nouvelle Alternative. Revue spécialisée sur l'Europe Centrale et du Sud-Est postcommuniste* 21(3) *Hongrie (1956-2006) Examen de consciences*. François Bocholier és Eröss, Gábor (szerk.) : 185-194.

Albert, Fruzsina, Dávid, Beáta és Németh, Renáta (2003): *Országos Lakossági Egészségfelmérés*. Kutatási jelentés. Országos Epidemiológiai Központ.

Borbíró, Fanni, Juhász, Borbála, Nagy, Beáta és Pál, Kata, (2007): *Férfibeszed családról, munkáról*. Budapest: Fiona Alapítvány.

Cockburn, Tom, (2009): A feminista gondoskodási etika és a gyerekek. *Esély*. 3: 3-23.

Cree, Vivienne E. (1996): Why do men care? In *Working with men. Feminism and Social Work*. Kate Cavanagh és Vivienne E. Cree (szerk.). London: Routledge, 65-87.

Dobos, László (1967): *Az apák felelőssége a nevelésben*. Budapest: Kossuth.

Escobedo, Anna, Fernandez, Esther és Moreno, David (2002): *Care Work in Europe. Current Understandings and Future Directions*. WP4. Surveying Demand, Supply and Use of Care. Summary of Consolidated Report. London: Institute of Education University, Barcelona: , Fundación CIREM. <http://144.82.35.228/carework/uk/reports/index.htm>

Fábián, Katalin (2009): *Contemporary Women's Movements in Hungary. Globalization, Democracy, and Gender Equality*. Washington: Woodrow Wilson Center Press.

Fórián Szabó, István (2006): *Felbomló családok és új együttélési formák. Nem hagyományos családi rendszerek*. Előadás, elhangzott. Magyar Családterápia Konferencián, 2006.

(1996): *The Fourth and Fifth Reports of Hungary to the UN Committee for the Elimination of all Forms of Discrimination Against Woman (CEDAW)*. Budapest: Ministry of Social and Family Affairs.

Füstös, László, Szalma, Ivett (2009): Értékindikátorok. In *Változó értékrendszer*. Füstös, L., Szalma I. (szerk.) Társadalomtudományi elemzések műhelye 3. (TEAM) Budapest: MTA Szociológiai Kutatóintézet, 3-47.

Füstös, László – Szalma, Ivett, *Értékváltozás Magyarországon 1978-2008* In: Füstös, L. – Szalma I. (eds.), *Változó értékrendszer (Changing value system)*. 2009/1. MTA Szociológiai Kutatóintézet. Társadalomtudományi elemzések műhelye. (TEAM) : 3-31.

Frey, Mária, (2009): Nők és férfiak a munkaerőpiacon. In *Szerepváltozások* Nagy Ildikó, Pongrácz Tiborné (szerk.) Budapest: TÁRKI – Szociális és Munkaügyi Minisztérium: 27-51.

(2001) *Gender in Transition in Eastern and Central Europe* Jahnert G., Gohrish, J., Hahn, D., Nickel, H. M., Peinl, I. Schafgen, K. (szerk.). Berlin: Trafo Verlag.

Held, Virginia (2006): *The Ethics of Care: Personal, Political, Global*, Oxford: University Press.

Hellsten, Sirkku K, Holli, Anne Maria és Daskalova, Krassimira (szerk.) (2006): *Women's Citizenship and Political Rights*. London: Palgrave Macmillan.

King, Roger H. K. (1996): *Caring about Nature: Feminist Ethics and the Environment*. In *Ecological Feminist Philosophies*. Warren, Karen J (szerk.): Indiana Press: 82-96.

Lévai, Katalin (2009): A nők politikai reprezentáltsága. Európai uniós körütekintés. In *Szerepváltozások*. Nagy Ildikó, Pongrácz Tiborné (szerk.) Budapest: TÁRKI – Szociális és Munkaügyi Minisztérium: 15-26.

Marshall, Martin N. (1996): *Sampling for qualitative research*. In *Family Practice* Vol. 13, No. 6: 522-525.

Neményi, Mária (1999): *Csoportkép nőekkel*. Budapest: Új Mandátum.
(2009) *Nők és férfiak Magyarországon 2008*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, Szociális és Munkaügyi Minisztérium.

Gillian, Pascal és Kwak, Anna (2005): *Gender Regimes in Transition in Central and Eastern Europe*. Bristol: The Polity Press.

Paksi, Veronika (2008): Nők és férfiak a természettudományi kutatói pályán. A magánélet és a munka összeegyeztetése, a szakmai előrelépés akadályai. In *Kultúra és Közösség* 1, 49-63.

Paksi, Veronika és Szalma, Ivett (2008): A gyermekvállalás életkori normái. In *Társadalmi Regiszter*. Füstös László, Guba, László, és Szalma, Ivett. (szerk.). Budapest: 2008/2. MTA PTI MTA SZKI, 33-71

Paksi, Veronika, Sebők, Csilla és Szalma, Ivett (2008): A párkapcsolatban élők háztartási munkamegosztásának főbb meghatározói. In: *Társadalmi Regiszter*. Füstös László, Guba, László, és Szalma, Ivett. (szerk.). Budapest: MTA PTI MTA SZKI, 2008/2, 79-106.

Papházi, László (2005): Szociális gondoskodók I. *Társadalomkutatás*. 23./4: 473-500.

Papházi, László (2006): Szociális gondoskodók II. *Társadalomkutatás*. 24./1: 101-120.

Pascal, G., Kwak, A. (2005): *Gender Regimes in Transition in Central and Eastern Europe*. Bristol: The Polity Press.

Pik, Katalin (1993): Szociális munka a hajléktalan ellátásban. *Esély* 4(4): 118-124.

Pongrácz, Marietta (2005): Opinions on Gender Roles. Findings of an International Comparative Study.” Nagy, Ildikó, Pongrácz, Marietta és Tóth István György (szerk.) *Changing Roles. Report on the Situation of Women and Men in Hungary*. Budapest: TÁRKI, 71-85.

Swinnen, Hugo, (2007): *GENDERWISE: The Role of Men as agents of Change in Reconciling Work and Family Life*. Final Report of Third Transnational Workshop. Utrecht: Verwey-Jonker Institute.

Széman, Zsuzsa és Gáthy, Vera (1997) *Szükségletek, innováció és normák a III. kerületi idősgondozásban*. *Esély*. 8(5): 19-38.

Személyes gondoskodás Európában. Európai Bizottság 5. Keretpogramja által finanszírozott kutatás beszámolója. Rövid összefoglaló. (Carework in Europe. Report on the fifth framework programme's research financed by the European Commission) Stina Johansson (Department of Social Welfare, University of Umea, Sweden), Claire Cameron (Thomas Coram Research Unit, Institute of Education, London). The complete text of the report in English can be read on the project's website: <http://144.82.35.228/carework/uk/reports/index.htm>

Takács, Judit (2008): Ha a mosogatógép nem lenne, már elváltunk volna *Esély*, 6: p. 51-71.

Thorne, Barrie (1992): Feminism and the family. Two decades of thought In *Rethinking the Family. Some Feminist Questions*. Thorne, B. és Yalom, M. (szerk.) Boston: North East University Press, 3-30.

Tóth, Olga (1995): Attitűdváltozások a női munkavállalás megítélésében. *Szociológiai Szemle*. 1: 71-86.

Tóth, Olga és Dupcsik Csaba (2008): Feminizmus helyett familizmus. In *Demográfia* 51(4): 329-355.

Utasi, Ágnes (2004): *Feláldozott kapcsolatok. A magyar szingli*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete.

Utasi, Ágnes (2009): Közösségi kapcsolatok és a közélet. In *Közösségi relációk: Elméletek, narratívák, hipotézisek*. Feleky Gábor (szerk.), Szeged: Belvedere, 11-35.

Women in Transition. The MONEE Project. CEE/CIS/Baltics. Regional Monitoring Report. 1999. UNICEF.